

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
PROF. DR. M. ORHAN OKAY ÖZEL SAYISI
YIL 6, ARALIK 2020

Doç. Dr. Melike GÖKCAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Eskişehir/TÜRKİYE
melike.gokcan@ogu.edu.tr
ORCID

**“BÜYÜK İSKENDER” ETRAFINDA
TEŞEKKÜL EDEN KÜLTÜR VE
ANLATIM GELENEĞİNDE
NEVÂYÎ’NİN “SEDD-İ
İSKENDERÎ” ADLI MESNEVİSİ**

NEVAYI’S SEDD-I ISKENDERI MESNEVI
WITHIN THE CULTURE AND NARRATIVE
TRADITION FORMED AROUND
ALEXANDER

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 07.12.2020
Kabul Tarihi: 18.12.2020
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2020

Article Information: Research Article
Received Date: 07.12.2020
Accepted Date: 18.12.2020
Date Published: 31.12.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Gökcan, Melike, “Büyük İskender Etrafında Teşekkül Eden Kültür ve Anlatım Geleneğinde Nevâyî’nin “Sedd-i İskenderî” Adlı Mesnevisi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı, Aralık 2020, s. 643-664.

Gökcan, Melike, “Nevâyî’s Sedd-i Iskenderi Mesnevi Within The Culture And Narrative Tradition Formed Around Alexander”, *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Special Issue, December 2020, p. 643-664.

10.28981/hikmet.837012

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Doç. Dr. Melike GÖKCAN

**“BÜYÜK İSKENDER” ETRAFINDA TEŞEKKÜL EDEN KÜLTÜR VE ANLATIM
GELENEĞİNDE NEVÂYÎ’NİN “SEDD-İSKENDERÎ” ADLI MESNEVİSİ**

NEVÂYÎ’S SEDD-I ISKENDERİ MESNEVİ WITHIN THE CULTURE AND NARRATIVE
TRADITION AROUND ALEXANDER

ÖZ

İskender, Doğu ve Batı dünyasını derinden etkilemiş büyük bir fatih ve kâşiftir. Batıdan Doğuya doğru başlattığı seferde çok geniş bir coğrafyaya egemen olan bu genç hükümdar, dünya tarihini belirleyen en büyük aktörlerdendir. İskender’in her coğrafyada, her kültürde bu denli yer etmesi, dünya medeniyet, bilim, kültür tarihinde oynadığı önemli rolden dolayıdır. Hakkındaki anlatılar kendisi henüz sağken oluşmaya başlamış, MS. I. Yüzyıldan itibaren tarih, coğrafya ve biyografi türündeki eserlerle, bugün için kanonik kabul edilen metinler kaleme alınmıştır. Söz konusu metinler, IV. Yüzyıldan itibaren epik karakterde eserlere dönüşür. Bu açıdan bakınca İskender, sadece tarihin değil, büyük bir edebî ve kültürel mirasın parçasıdır.

Batı kültüründe, “Alexander Romance” genel adıyla yüzyıllarca yeniden kaleme alınan bu türde eserlerin, Doğu edebiyatlarına doğrudan etkisi olmuştur. Bu etkinin varlığını, konuyu ilk kez bir bütün olarak hikâyeleştiren Fırdevsî’de görmek mümkündür. Ancak hikâyeyi, müstakil bir eser olarak oldukça hacimli bir mesnevi ile işleyen Nizâmî, söz konusu etkileşimi Yunan, İbrani, Süryani dillerindeki kaynakları zikretmek suretiyle daha açık ifade etmiştir. Nizâmî’nin hamsesi içinde yer alan bu eserin, Türk ve Fars edebiyatlarındaki etkisi büyük olmuş, şairin hamsesine çok sayıda nazire yazılmıştır. Hamseye cevap yazanlardan biri de Çağatay sahasının en büyük şairi Nevâyi’dir. “Sedd-i İskenderî”, sadece Nizâmî’ninki değil, Câmî’nin ve Dihlevî’nin eserleri de dikkate alınarak yazılmıştır. Aynı zamanda eski rivayetlerden bahsederek Geç Antik Çağ’dan gelen geleneğe de atıfta bulunur. Bu yönüyle Nevâyi’nin eseri, büyük evrensel anlatımın bir halkasıdır. Bununla beraber, kendinden önce çizilen yolu aynen izlemekten kaçındığı görülür. Sedd-i İskender’i kendisine kaynaklık eden eserleri eleştirel bir süzgeçten geçirir, tasfiye eder, ilave eder. Bu yönleriyle Nevâyi’nin eseri, hikâyenin kültürel arası dolaşımında önemli bir dönüm noktasıdır.

Bu çalışmada, İskender konulu hikâye geleneği içinde Sedd-i İskenderî’nin yeri karşılaştırmalı bir okumayla sorgulanacaktır. Söz konusu karşılaştırmalı incelemede hikâyenin kültürel dokusunu oluşturan edebî, felsefî, destanî, dinî, mitolojik unsurlara özel bir önem atfedilecektir. Çalışmanın bir diğer boyutu, hikâyenin, sadece bu konuda yazılan eserlere değil, kültür ve edebiyatımıza etki eden unsur ve motiflerinin kökenlerini de dair cevaplar aramak ve yenisorular üretmektir.

Anahtar Kelimeler: Alexander Romance, Pseudo-Callisthenes, İskender, Nevâyi, Sedd-i İskenderî.

ABSTRACT

Alexander the Great is a great conqueror and explorer who influenced the eastern and the western world deeply. This young ruler, who dominated a vast geography in the expedition he started from the West to the East, is one of the greatest actors that determined the world history. The trace he left on the stage of history does not only show the movement of conquest; Alexander the Great’s place in every geography, in every culture is due to the important role he played in the history of world civilization, science and culture. The narratives about him began to form while he was still alive, and from the first century onwards, works in the type of history, geography and biography and texts accepted today as canonical were written. The texts in question turn into epic works from the fourth century onwards. From this point of view, Alexander is part of not only history but a great literary and cultural heritage.

In Western culture, such works, which were rewritten for centuries under the name of “Alexander Romance”, had a direct impact on Eastern literatures. It is possible to see the existence of this effect in Fırdevsî, who first narrated the subject as a whole. However, Nizâmî, who treats the story with a rather voluminous mesnevi as a separate work, expressed the interaction more clearly by citing the sources in Greek, Hebrew and Syriac languages. This work, which is included in Nizâmî’s hamsa, has had a great impact on Turkish and Persian literatures, and many Nazires were written to in the poet’s hamsa. One of those who replied to the hamsa was Nevâyi, the greatest poet of the Çağatay field. “Sedd-i İskenderî” was written not only when the works of Nizâmî but also of Câmî and Dihlevî were processed. It also refers to the tradition from the Late Antiquity by mentioning the old rumors. In this respect, Nevâyi’s work is a ring of the great universal narrative. However, it can be seen that he avoided following the path drawn before him. In Sedd-i İskenderî, the studies which constitute source to it are evaluated, dismissed and added. With these aspects, Nevâyi’s work is an important turning point in the intercultural circulation of the story.

In this study, the place of Sedd-i İskenderî in the tradition of stories about Alexander will be questioned with a comparative reading. In this comparative study, special importance will be attached to the literary, philosophical, epic, religious and mythological elements that constitute the cultural texture of the story. Another aspect of the study is to seek answers and generate new questions regarding the origins of the elements and motifs of the story that affect not only the works written on this subject, but also our culture and literature.

Keywords: Alexander Romance, Pseudo-Callisthenes, Alexander, Nevâyi, Sedd-i İskenderî.

Giriş

Büyük İskender, kendi çağından itibaren tarihi, biyografik ve efsanevi anlatımlara konu olmuş, etkin bir şahsiyettir. Tarih boyunca kaleme alınan "İskender" konulu metinler, yayıldığı coğrafyada, yani Afrika, Avrupa ve Asya'da yirminin üzerinde dilde, sözlü ve yazılı bir gelenek oluşturmuştur. Bu bağlamda neredeyse tüm kültürlerde "İskender" etrafında oluşturulan edebiyatın varlığından söz edilebilir. Antik dönem tarihçi ve biyografi yazarlarının kaleminden çıkan İskender anlatıları, bu büyük cihangire dair önemli bilgileri günümüze taşır. Büyük İskender'in tarihine daha yakın döneme ait olan Antik ve Geç Antik dönem eserleri, "nesnel" ya da nispeten "bilimsel" denebilecek türden kaynaklardır¹.

Bu türde biyografik kaynakları bir doğrulama kriteri olarak kullanmak mümkündür. Ancak, Büyük İskender'in ismi etrafında tarihî ve efsanevî örüntü oluşmasına vesile olan, dolayısıyla evrensel kültür ve edebiyatları besleyen asıl önemli kanal ise "*Pseudo- Callisthenes*" adı verilen, temelinde İskender'in sır kâtibi ve Aristo'nun yeğeni Callisthenes'in notları olduğu düşünülen epik eserdir². Bu eserin farklı coğrafyalara ulaşan varyantları, hikâyeyi tarihi boyuttan efsanevi boyuta aktararak muhtelif dillere ve kültürlerle taşır. Stoneman, *Alexander Romance* metinlerini post-modern bir kavram olan "açık metin" söylemiyle ilişkilendirir (Stoneman, 2009:123). Bu anlamda eski metinlerin pek çoğu aynı karakterdedir ve metinlerarası, kültürlerarası seyahat ettikçe mahiyetleri değişir. *Alexander Romance*

¹ Bu kaynaklar içinde en önemlileri olarak kabul gören eserler şunlardır:

1. MÖ I - MS I. yüzyıllarda yaşayan Amasyalı Strabon'un "*Geographika*" sı Anadolu'dan geçen İskender'in seferini ve kurduğu şehirleri anlatır.
2. MÖ. 4. Yüzyılda eser veren İskenderiyeli Kleitarkos'un "*Peri Aleksandron Historia*" adlı eseri yüzyıllar boyu temel başvuru kaynağı olarak görünür.
3. MS I. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi Quinte Curtius Rufus'un "*Histories Alexander The Great*" i İskender ve seferlerini anlatır.
4. MÖ I. yüzyılda yaşamış Diodorus Sicilius Sikeliotes'in "*Bibliothèque Historique*" adlı tarihi 17. Kitapta İskender'i ve çağını anlatır.

5. MS. I. Yüzyılda yaşamış olan Arrian'ın "*Alexandrou Anabasis*" adlı kitabı, İskender'in seferlerini anlatır. Bu kitap tıpkı Plutarkhos gibi Callisthenes'e atıflar yapmaktadır. Böylece esas metinleri günümüze ulaşmayan *Ptolemaios*, *Aristobulos* ve *Callisthenes* tarafından yazılan eski otantik kaynakları günümüze taşıyarak İskender metinlerinin Mısır, Anadolu, Suriye, Etiyopya, Hindistan ve Orta Asya kültürlerine taşınan epik anlatıların kaynaklarına işaret eder.

6. MS. I. Yüzyılın ortalarında doğan Plutarkhos'un "*Bioi Paralleloi*" İskender ve Julius Caesar'ı birlikte ele alır (Bu bilgiler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*'nde halen basım aşamasında bulunan "*İskender Hikâyeleri Geleneğine Dair Bir Değerlendirme: Alexander Romance Türü Eserler ve Nizâmî'nin İskendernâmesi*" adlı makalemizden alınmıştır.)

² Plutarkhos, "*Paralel Yaşamlar*" ında İskender'le beraber sefere çıkan Callisthenes'ten bahseder. (Bkz: Plutarkhos. (2007), *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, Alfa Yayınları, İstanbul.) Aristo'nun yeğeni olması sebebiyle İskender'in son derece güvendiği ve kendine sır kâtibi edindiği bu şahısla Hindistan seferi öncesi arası açılmış, onu hapsedtirmiştir. Ancak bu olaya kadar belli ki Callisthenes vak'anüvis olarak notlar tutmuştur. Callisthenes'in bugün var olmayan orijinal metni, tahrif olmuş ve mahiyet değiştirmiş, tarihi olmaktan ziyade, İskender'i doğumundan ölümüne dek olağanüstü motiflerle süsleyerek anlatan bir destan mahiyetine bürünmüştür.

metinleri, tarihsel bir anlatım olarak ortaya çıkmakla birlikte, zamanla "tarihî" "mitolojik" "efsanevî" karaktere bütünmüş; kendi çağının değerleri açısından bakıldığında hem ampirik hem de "ezoterik -gnostik" unsurlarla dolu bir konfigürasyon oluşturmuş ve böylece zengin bir edebi geleneğe dönüşmüştür. Bu dönüşüm, geniş coğrafyalardan toplanan kültürel unsurlarla harmanlanmış kozmopolit bir karaktere bürünmüştür. Bugünkü tanımlamaya göre "Batı edebiyatı"³ olarak nitelendirilen *Alexander Romance* metinleri ile tarihsel olarak daha geç dönemlerde yazılmaya başlanan Doğu edebiyatının *İskendernâme* metinleri pek çok yerde kesişir. Bu sebeple Farsça ve Türkçe yazılan *İskendernâme*'leri bu eserlerin evreninden ayrı düşünemeyiz. Arapçada pek çok örneği bulunan *Sirat al- İskandar* metinleri ise zaten büyük oranda *Alexander Romance* tercümelerine dayanır.

Doğu dünyası, söz konusu romansın değişik versiyonlarıyla VII.- IX. yüzyıllardan itibaren karşılaşmış, Süryanice, İbranice, Arapça, Pehlevice ve Ermenice çeviriler başlamıştır⁴. Bu kültürlerarası seyahatin müktesebatında bilimler tarihi, dinler tarihi ve medeniyet tarihi çerçevesinde okunabilecek unsurlar ve oluşumlar vardır.

İskender'i ilk kez konu edinen antik dönem yazarlarından birinin Anadolu topraklarında yetişen büyük coğrafyacı âlim Strabon olması şaşırtıcı değildir. İskender'in fetihleri büyük bir coğrafi keşiftir. Erken dönemini doğa bilimleri felsefesi olarak idrak eden Yunan felsefe okulu, gökbilimin, dünya coğrafyasının, ülkelerin, canlıların keşfedilmesine çok büyük önem atfetmiş, bu birikimin üzerinde yetişen ve İslam âlemini de derinden etkileyen Aristoteles, doğa bilimlerine önemli katkıda bulunmuştur. Bugün için "pseudo- Aristoteles" olduğu düşünülen ancak İslam dünyasında Aristo ile özdeşleştirilen bu türde eserler vardır. Bunlar içinde en önemlilerinden biri *De Mundo* adlı kitaptır⁵. Kitap, İskender'e hitap eden bir cümleyle başlar,

³ Bu tanımlama *Alexander Romance* ve İskender hikâyeleri bağlamında şüphesiz önemli problemleri içermektedir. *Alexander Romance*'ın Süryani, İbrani, Hint, Etiyopya, Arap, Moğol, Pehlevî versiyon ve tercümeleleri en eski nüshalar olan Latin ve Yunan yazmalarından türemiştir. Aynı kaynaktan Avrupa dillerine de Orta Çağ boyunca tercümeleler kazandırılmıştır. (M.G).

⁴ Pseudo- Callisthenes'in esas metninin A, β ve γ diye adlandırılan üç ana nüshaya dayandığı düşünülmektedir. İlk ve orijinal nüshası, Grek dilinde kayıp bir metin olan eserin, bu üç koldan yayılan versiyonları şüphesiz zaman içinde hikâyeyi dönüştüren farklı kültür unsurlarını içine alarak büyümüştür (Stoneman 2008: 231).

Alfa versiyonu olarak nitelendirilen Yunanca metnin en eski versiyonu *Historia Alexandri Magni* (Recensio α) III. yüzyıla tarihlenebilir. Bizans döneminde değişim geçiren nüsha, Orta Çağ Yunan dillerinde şiirsel formda yeniden biçimlendirilmiştir. "Recensio α"yı, Julius Valerius'un Latince nüshası (IV. yüzyıl) ve Ermeni versiyonu (V. yüzyıl) izler. Hebrew (İbranî), Pehlevî, Süryanî, Etiyopya versiyonları ise aşağı yukarı aynı döneme (VII-VIII. yy) denk gelen, kesin tarihi belirsiz dönüşümlerdir. Daha geç dönemde Arapça, Farsça, Moğolca ve XIV. yy'dan itibaren Türkçe çeviriler hikâyeye farklı boyutlar katar (Stoneman, 2008).

⁵ Pseudo- Aristoteles/ Sahte Aristoteles diye bilinen, ancak İslam dünyasında sıklıkla refere edilen birtakım kaynakların içinde *De Mundo* incelediğimiz eserle olan alakası sebebiyle ayrı bir yere sahiptir. *De Mundo*, genellikle Büyük İskender'le özdeşleştirilen, 'prenslerin en iyisi' ne hitap eden protreptik eserdir. Bazı doktrinsel ve dilbilimsel unsurları içermesi sebebiyle Aristoteles'e aidiyeti şüpheli görülürken çoğu bilim insanı eserin yine de Helenistik dönem

kozmozğrafya, evreni oluşturan unsurlar, madde ve Tanrı konularını işler. Bu konular Aristo'nun tipik çalışma alanları olduğundan, eser, yüzyıllar boyunca Aristoteles'in adıyla birlikte anılmıştır. Eserin tercümelemleri de İskender hikâyelerine önemli bir renk ve doku katmıştır. Bu dönüşümler, edinimler Fars ve Türk edebiyatları açısından çok önemlidir. Zaman içinde mitolojik, fantastik, alegorik motiflerle işlenmiş olarak görünen bazı anlatımlar, İskender hikâyeleri içindeki "*acâibü'l-mahlûkât*" unsurlarının kaynaklarıdır. Hikâyede konu edilen bilinmeyen yerler ve varlıklar; keşfedilmemiş ülkeler, şehirler, dağlar, denizler gibi fantastik veya gerçek coğrafi bilgiler, antik döneme ait ansiklopedik eserlerin taşıdığı unsurlardır. Ayrıca, metnin zaman içinde kazandığı gnostik yapıyı oluşturan ritler, mitler, büyü, fal, çeşitli astrolojik bilgiler kendi bünyesinden taşarak, kültür ve edebiyatımıza etki eden bazı motif, sembol ve alegorilerin doğmasına vesile olmuştur.

Doğu Dünyasında İskender Hikâyeleri Geleneğinin Oluşumu

Doğu dünyasında İskender'e dair en eski metinler bizi Hint ve Zerdüşt kaynaklarına götürür. İskender'e dair en erken anlatımlardan biri Hint mitolojisinde yer almaktadır. Güney Hindistan'da *Subrahmanya* olarak da anılan Kârttikeya adlı savaş tanrısının daha çok bilinen diğer adı "*Skanda*"dır. *Skanda*'nın Büyük İskender'den önce mitolojide var olduğu söylense de aralarındaki benzerlik, en azından İskender'in o coğrafyaya gittikten sonra, "savaş tanrısı" ile özdeşleştiğini göstermektedir⁶.

Aynı şekilde, Doğu dünyasının büyük bir kısmında erken dönem İskender imajı, geniş bir coğrafyaya yayılan Zerdüşt dini inançlarından dolayı olumsuzdur. İskender, Zerdüşt metinlerinde yıkıcı, şeytanî bir karakter olarak görülür. Hakkında yazılan ilk biyografik kaynaklarda onun ele geçirdiği topraklardaki dini inanışlara değer verdiği söylense de, İskender, Zerdüştlere karşı sert davranmış, *Avesta*'yı yakmış, kutsal ateşi söndürmüş, hatta mabetlerini ve kütüphanelerini yağmalamıştır. Bu sebeple, Zerdüşt metinlerinde, bilhassa, *Ardâvîrafnâme* ve *Kârname-yi Erdeşir-i Bâbegân* gibi önemli eserlerde, İskender, Dahhâk ve büyük Turan hükümdarı *Afrasiyâb/Alper Tonga* gibi kötü karakter, büyük bir düşman olarak tasvir edilir (Marzolph 2012, 72).

Sasanîler döneminde yazıldığı kabul edilen *Ardâvîrafnâme*'nin "sebeb-i te'lif"inde Zerdüşt kutsal metinleri ve *Avesta*'nın yakılıp yok edilmesi yüzünden kitapsız kalmış din mensuplarına doğru yolu yeniden inşa etmek amacı gösterilir (Yıldırım 2011: 27).

kültür dairesinde düşünülür. Kitap hakkında geniş bilgi için bkz: Betegh, G., & Gregoric, P. (2014), "Multiple Analogy in Ps.-Aristotle," *De Mundo*" 6. *The Classical Quarterly*, 64 (2), p. 574-591.

⁶"Skanda" hakkında bilgi için bkz: Pillai, N. G. (1937), *Skanda: The Alexander Romance in India*, *History*, 6, p. 434, Un, Hicret. (2011), *Karşılaştırmalı Hint ve Yunan Mitolojisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı.

Ardâvîrâfnâme'de İskender'in yoldan çıkmış, şeytan Ehrimen tarafından kandırılmış bir kral olarak İran ülkesine verdiği zararlar anlatılmaktadır. Bu anlatımın en ilginç taraflarından biri, İskender'in Mısır aidiyetidir. Zira *Pseudo- Callisthenes*'de İskender'in aslen tanrının yeryüzündeki vizyonu olan bir Mısır kralının soyundan geldiği anlatılır⁷:

"...Ehrimen, insanlar bu dinde şüpheye düşsünler ve dinden uzaklaşsınlar diye, Mısır'da ikamet eden lanetli Yunan İskender'i aldatarak yoldan çıkardı. İskender'i beraberinde ağır zulümler, yıkıcı savaşlar ve şiddetli işkenceleriyle birlikte İranşehr'e gönderdi. [4] O İranlı hükümdarları, yönetim makamlarındaki bütün idarecileri ve değerli kişileri öldürdü. Sarayı ve hükümdarlık makamını yerle bir etti. [5] Bütün bunlarla yetinmeyerek özel süslemeli sığır derilerinin üstüne altın suyuyla çokgüzel bir biçimde yazılmış ve Bâbekân hükümetinin yönetim merkezi İstahr şehrinde, Dijnibişt adındaki resmi devlet arşivinde özel bir bölümde son derece özenle korunan kutsal Avesta nüshasını ve Zend'i ele geçirdi. [6] Bu lanet olası, düzenbaz, kötü, yıkıcı, Mısır'da oturan Yunan İskender onları getirtti ve yaktı. [7] O destûrlar, dâverler, hîrbedler, mûbedler, din adamları ve İranşehr'in bilginlerinin çoğunu öldürdü. İranşehr'in bilgeleri, reisleri ve önde gelen kişileri arasına kin ve nefret tohumları saçtı, onları anlaşmazlıklara düşürdü. Daha sonra da kendisi öldü ve cehenneme gitti (Yıldırım, 2011: 75-76).

İslâmiyet'in kabulünden sonraki Doğu edebiyatlarında İskender'in karakterinin birden olumlu yönde değiştiği görülmektedir. Onun zorba bir tiran olduğunu ifade eden "*İskender-i sitemkâr*" dan Kur'an'da adı geçen "*Zülkarneyn*"e giden yolda geçirdiği dönüşümün ilk örneğini *Kelile ve Dimne*'de görebiliriz. Bu eserde İskender, *Skanda*'ya biraz benzese de "*Zülkarneyn*" lakabıyla anılmaktadır:

"*Bilge Beydebâ'nın, Hindistan hükümdarı Debşelîm'e Kelile ve Dimne kitabını yazmasının sebebi şudur: Makedonyalı İskender Zülkarneyn, Batıdaki hükümdarların işini bitirince doğuda bulunan İran ve diğer ülkelerin hâkimlerini yenmek amacıyla harekete geçti. İran hükümdarlarından, kendisine karşı koyanlarla dövüşmüş, ona meydan okuyanları yerin dibine geçirmiş, barış isteyenlerle barış yapmış; neticede tümünün başına geçerek hasımlarını bir bir mağlup etmişti. İskender'in karşılaştığı İran hükümdarları ilk tabakadandır. Onlar parçalandılar, perişan oldular. İskender daha sonra ordusunu Çin diyarına sürdü, yolu üstündeki Hint kralını hâkimiyeti altına almak onu da kendi dinine sokmak arzusunda idi...*

"... *Zülkarneyn, tecrübeli, tedbir almasını bilen, kurnaz bir hükümdardı... İskender, uğradığı her şehirde mahir sanatkârları bulur, her cinsten hünerli insanı yanına alıp götürürdü. Bu kez de zekâ ve ileri görüşlülüğüyle onlardan yararlanmayı düşündü...*"(Beydaba, 1985:21)

⁷ Bk. Wollohjian, A. M. (1969), *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, Columbia University Press, New York.

İskender'in idealize edilerek Kur'an'da zikredilen "Zülkarneyn" olarak kabul edilmesi ise çok daha karmaşık bir problemdir. Bu kabulün köklerine inmek oldukça zordur. Bu bağlamda şahsen takip edebildiğim en eski kaynak *Farabî*'dir. Aristo ekolüne bağlı bir filozof olarak İskender'le ortak paydası olan *Fârâbî*'ye göre İskender, ideal bir yöneticinin karakterini yansıtmaktadır. İskender'in üç önemli karakter özelliği vardır ki bunlar peygambere ait vasıflardır. Buna göre, İskender, büyük bir komutan, büyük bir siyasi lider ve aynı zamanda hikmet sahibidir. Yani Aristoteles'ten tevarüs ettiği Yunan felsefe okulunun değerlerinin taşıyıcısı ve koruyucusudur. Son olarak, o, ilahî bir misyon üstlenmiş, adanmış bir kişidir. O, sadece İran'ın meşru varisi değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'in müjdeleyicisi, onun liderlik vasıflarının taşıyıcısıdır⁸.

İskender karakterinin bu dönüşümü öncelikle Arap edebiyatında kaleme alınan *Sirat- al İskandar* türü eserlerde görülür⁹. *Alexander Romance*'ların tercümesi mahiyetinde olan bu eserler, *İskendernâme*'lerde geçen bazı motifleri içermekle birlikte asıl Zülkarneyn kimliğinin inşası açısından önemlidir. Bu eserlerin diğer bir yönü Yunan felsefe okulunun Arapça yoluyla İslam medeniyet dairesindeki dönüştürücü etkisidir.

Taberî'nin tarihinde ise *Alexander Romance* etkisi olmamakla beraber İskender'in "Zülkarneyn" olarak yüceltildiği, *Kehf* suresinde geçen *Zülkarneyn*'in işlerinin İskender'e atfedilerek ele alındığı görülebilir;

"İskender, Ye'cüc ve Me'cüc'ün yaşadığı sarp dağlar arasına demir ve tuncu eriterek bir set yaptırdı ki bir daha oradan çıkıp civar halkına zarar veremediler. Seddin iki ucu arası 5.000 kulaç idi. Orayı bir kulaç demir, üstüne bir kulaç kalay dökmek suretiyle doldurup üzerine neft yağıyla kükürt dökerek ateşlediler" (Tâberî, c.X, s. 335, c.II s. 139).

"İskender" karakterinin olumlu yönde değişimi Fars edebiyatında da görülür Zerdüşt edebiyatında çizilen İskender karakteri, İslam etkisindeki yeni Fars edebiyatı içinde dönüşmüştür. Eski "İranşehr" in nazarında İskender ülkelerini işgal eden, yıkıcı bir hükümdarken artık eserlerde "Zülkarneyn" ismi geçse de geçmese de o Zülkarneyn'e benzer bir karaktere dönüşmüştür. Bu esnada İskender'in efsanevi hükümdar Dârâ ile üvey kardeş olduğuna dair bir anlatı dolaşıma girer. Fars kökenli olup Arapça yazan Dînaverî (ö.895) böyle

⁸ Geniş bilgi için bk. İskender'in giderek kutsal bir karaktere bürünen dönüşümünü basım aşamasında olan "İskender Hikâyeleri Geleneğine Dair Bir Değerlendirme: Alexander Romance Türü Eserler ve Nizâmî'nin İskendernâmesi" (*Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*) adlı çalışmamızda ele almış bulunuyoruz. Ayrıca bk: Walzer, R. (1957), Al-Fârâbî's Theory of Prophecy and Divination, *The Journal of Hellenic Studies*, 77 (1), p. 142-148.; Doufıkar-Aerts Faustna C.W. (2012), King Midas' Ears On Alexander's Head: In Search Of The Afro-Asiatic Alexander Cycle 61- 81. The Alexander Romance In Persia And The East, Barkhuis Publishing & Groningen University Library.

⁹ *Sirat al İskender* türü eserler hakkında geniş bilgi için bk: Doufıkar-Aerts, F. (2003), *Sirat al-İskandar: an Arabic Popular Romance of Alexander*, *Oriente Moderno*, 83(2), p. 505-520.

bir hikâye yazmıřtır¹⁰. Dârâ, Makedon Kralı Phillipos'un kızıyla evlenip ayrılır ve varlığından haberdar olmadığı oğlu İskender Makedonya'da doğar (Aerts,2012:66, Marzolph 2012, 74)). Bu hikâyeyi daha sonra Firdevsî de aynen kullanacaktır. Yine aynı şair, İskender'i savaştığı oğlu Dârâ ile uzlaştırır.¹¹ İnan'ın meşru kralı olan İskender, artık, İnan asillerine dokunmayacak, İnan geleneklerini bozmayacak ve İnan'a olan bağlılığının göstergesi olarak da Dârâ'nın kızı Ruşeneg'le evlenerek soy birliği tesis edecektir.

İskender'in Doğu kültür ve edebiyatlarındaki olumlu imajının sebeplerine dair anlatılan şeylerden biri de onun sanatkârları ve düşünürleri himaye eden, teşvik eden ve kendisi de bizzat okuyan, kitap toplayan bir hükümdar modeli olmasıdır. Bağdatlı bir kitapçı olan İbn-i Nedim (X. yy) İskender'in hikâyecilik mesleğine verdiği önemi vurgular. İskender her gece meclis düzenler ve hikâyeye anlattırır (Dufikar- Aets 2012:63). Bu anekdot, iyi bir hükümdarın ancak, etrafında ihya ettiği ilim ve sanat erbabıyla yüceleğini vurgulayan "siyasetnâme" anlayışının ilk örneği olarak İskender'i işaret etmektedir.

İskendernâme'ler ve İskender Hikâyeleri Geleneği İçinde Ali Şir Nevâyi'nin Sedd-i İskender'i

Nevâyi'ye gelinceye kadar İskender konusu Doğu edebiyatlarında epeyce yol almış, tabir caizse iyice pişmiştir. Nevâyi, mesnevinin giriş kısmında ve hatimesinde Firdevsî, Nizâmî, Dihlevî ve Câmî'den oluşan bir meclis tasavvur eder ve kendi hikâyesini böyle bir kanonik metin grubuna dâhil eder. Bu sahnede, Nizâmî'nin başköşeye alınan saygın varlığı kendini gösterse de Nevâyi, Nizâmî'ye cevap olarak kaleme aldığı diğer mesnevilerinde de olduğu gibi, yine kendi yolunu çizen bir anlatım planına sadık kalacaktır. Bu planda "İskender-Zülkarneyn" bağlantısı sadece rivayet olarak yer aldığına göre Nevâyi'nin "*İskender*" karakterinin çiziminde ve tarihi vakaların anlatımında farklı ve kendine mahsus bir duruş sergileyeceği anlaşılır. Eserde vurgulandığı üzere, Câmî'nin aynı konulu eseri yazıyor olması ve bu esnada Nevâyi'yi de teşvik etmesi iki eser arasındaki paralelliklerin işaretidir.

Nevâyi'nin eseri *Alexander Romance* geleneğinden kopuk değildir. Çünkü bu gelenek, Arapça Farsça tercüme ve yeniden yazımların etkisiyle Doğu edebiyatlarında artık tebarüz etmiştir. Nevâyi, İskender karakterinin çiziminde olduğu kadar ismini tarihe geçirecek en önemli savaşı, İskender hikâyelerinin kilit vak'ası olan *Dârâ* ile olan savaşı ve büyük bir komutan olarak dünya tarihinde yerini alışı anlatılırken *Alexander Romance*'ın bilhassa Süryani versiyonuyla paralel gitmektedir.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Marzolph, U. (2012), *The Creative Reception Of The Alexander Romance İn Iran. Foundational Texts Of World Literature*, p. 69-83.

¹¹ Firdevsî'nin çizdiği İskender karakteri için bk. Yıldırım, Nimet. (2015), *İskendernâme*, Kabalcı Yay., İstanbul.

Nevâyî'ye gelinceye dek on dört asır yol kat etmiş olan İskender hikâyesi geleneği içinde *Sedd-i İskender*'i değerlendirmek için iki önemli kriter belirlemiş bulunuyoruz. Bunlardan biri şairin öne çıkarmak istediği değerleri içeren felsefi alt yapı; diğeri ise Nevâyî'nin dünya bilim ve medeniyet tarihinin birikimlerini kullandığı anlatım planıdır. Doğu edebiyatlarında genellikle olduğu gibi İskender'in *Zülkarneyn* olması ve "âb-ı hayat"ı araması Nevâyî'nin planında yer almamaktadır. Bununla beraber, İskender'in kimliği ve aidiyeti konusunu tarihi rivayetleri de gözeterek geniş olarak değerlendirmiştir. İskender'in tarih sahnesinde yer almasını anlattığı bölümden itibaren Nevâyî'nin öne çıkardığı değerler iki ana kolda toparlanabilir:

1. Dünyanın keşfi, ülkeler, coğrafyalar, "acâyübü'l-mahlûkât" unsurları.
2. "Siyasetnâme" karakteri ve ahlâkî değerler.

İskender'in Kimliği Sorunu

İskender'in doğumu ve kimliği en erken İskender metinlerinden itibaren belli problemleri bünyesinde barındırır. Yunan kültürü için çok önemli bir aidiyet olan tanrıların soyundan gelme/bir tanrının çocuğu olma motifi, İskender'i anlatan biyografik kaynaklarda da mevcuttur¹². *Alexander Romance* versiyonlarının tamamında¹³ İskender, tanrısal soydan gelen ve doğumundan itibaren bazı olağanüstü özelliklere sahip olan bir karakterdir. Bu metinlerde İskender'in gerçek babasının Kral Phillipos değil, Mısır Kralı Nectenebos olduğu anlatılır. Bir büyücü ve astrolog olan Nectenebos, fal bakarak, dışarıdan gelen düşmanca bir hareketin kendi ülkesinde de taraftar bulacağını anlar. Aynı kehanette Makedonya'da doğacak bir hükümdara tanrıların yardım edeceğini de görür ve gerçekleşecek olan bu kadere aktif olarak müdahil olmak ister. Ülkesini terk edip Pella'ya giden Kral Nectenebos, çeşitli büyülerle İskender'in annesini etkiler ve onu kendisinin Tanrı Amon'un yeryüzünde büründüğü insan bedeni olduğuna ikna eder. Phillipos'u da aynı telkinlerle etkileyen Nectenebos, aynı zamanda yıldız hareketlerini izleyerek, uğurlu bir kıran yakalar ve İskender'in doğum zamanını ayarlar. *Pseudo-Callisthenes* metninin İskenderiye kültür merkezinde doğduğunun önemli bir delili bu motifin tüm varyant ve versiyonlarda olmasıdır (Stoneman 2019).

Nevâyî, tanzir ettiği Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinde olduğu gibi kadim gelenekten gelen bu rivayetlere atıfta bulunur.

¹² Tarihçi Biyograf Plutharkos, İskender'in babasının kimliğiyle ilgili rivayetlere aktararak Tanrı Zeus ve Mısır tanrısı Ammon'u işaret ediyor. Ejderha suretiyle Olimpias'ın karşısına çıkan tanrı vizyonuna kitabında yer veriyor. Bu sadece epik eserlerde değil, İskender'in kendi çağına en yakın kaynaklarda bile onun kutsal kimliğine atıfta bulunulduğunu göstermektedir. Bk. Plutharkos, 1980:10-12)

¹³ Söz konusu epizodu geniş olarak okumak için şu kaynaklara dikkat çekmek istiyorum. V. Yüzyıl Ermenice versiyon için bk. *Wollohojian, A. M. (1969), The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, 4 s. New York: Columbia University Press., Grek Süryani versiyon bk. <http://www.attalus.org> (Erişim Tarihi 05.06.2020).

"İskender dāsītānının āgāzı kim hak encamına yitkurgey ve tārīhining iftitāhı kim tingri ihtimāmı rakamın sürgey ve aning nesebide ihtilaf kim tarih ehli kalmışlar ve ol ihtilāfnı ref itip ehl-i tahkik işining hakikatın bilmışler...."(Tören,2001: 114).

Tarihte iki İskender'in hüküm sürdüğüne dair rivayeti de aktaran Nevâyî, Nizâmî ile hemfikir olarak İskender'in Filikus oğlu olduğu görüşünü kabul eder. Bu konuyu *Şahnâme* de işleyen Firdevsî ise İskender'i, Pers Kralının mevcudiyetinden haberdar olmadığı oğlu gibi gösterir. Bu yüzyıllar önce kaleme alınan *Pseudo- Callisthenes/Alexander Romance* metinlerinde var olan kabulün bir uyarlaması gibi görünse de aslında bu yaklaşım *Firdevsî*'nin Fars milliyetçisi kimliğiyle uyum içindedir. Bununla beraber, Fars milli hassasiyetinin İskender'in kimliği ve aidiyeti problemine etki ettiğini iddia etmek sadece Fars edebiyatı açısından anlamlı olabilir. Oysa, Nevâyî'ye gelinceye dek, gerek Grek, Süryani, İbrani ve Ermeni nüshalarında, gerekse Doğu edebiyatlarında bu problemin tartışılmış olması sebebiyle İskender'in aidiyetinin, hikâyelerin anlam dünyasında belirleyici bir epizot olduğunu söyleyebiliriz.

Nevâyî, İskender'in nesebi hakkında tüm kaynakları tetkik ettiğini ve kendince en doğrusunu tercih ettiğini şu şekilde belirtmektedir;

Kim filikus oğl ırmış yakın

İmes ehl-i tarih terdidi hüsn

Kılındı çün tahkik tedkik ile

Kılay imdi tedkik tahkik ile (Tören, 200:117)

İskender'in Seferlerinin Anlamı: Dünyanın Sonuna Yolculuk

İskender, Yunan felsefe okulunun yetiştirdiği bir hükümdardır. Bu, *Alexander Romance* türü eserlerin temel söylemidir. İskender'in dünyanın son sınırlarını hedefleyerek Doğuya doğru başlattığı seferde, erken dönemi doğa bilimleri olan felsefe okulunun *Aristoteles*'le çok büyük mesafeler kat eden bütün bir geçmişi vardır. Bugün bilim dünyasında, bazıları *pseudo-Aristoteles* olarak adlandırılrsa da *Aristoteles*'e ait eserlerden bahsederken, siyasetten, retoriğe, hayvanlar ve bitkiler dünyasından coğrafyaya astronomiden astrolojiye kadar oldukça geniş bir yelpaze kast edilmektedir. Nitekim Büyük İskender'i anlatan Geç Antikçağ biyograf ve tarihçileri de onun ele geçirdiği ülkelerde toplayabildiği her türden örneği özel kuryelerle hocası Aristo'ya gönderdiğini anlatmaktadır. Bunlar, İskender'in kendi ülkesinde hiç görmediği hayvan ve bitki türleri, değerli taşlar, her türden kitap ve tabletlerdir¹⁴.

¹⁴ Bu konuda ilk elden okuma için bk: Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* ya da *Vita Alexandri*. (s. 40-50).

Alexander Romance'ın tüm versiyonlarında Aristo- İskender mektuplaşmaları bu türden bilgileri doğrulayan anlatımlar görülür. İskender'in Aristo ve annesine yazdığı mektuplar "Acaîbü'l-mahlûkât"¹⁵ türü eserlerde geniş olarak karşımıza çıkan anlatımlarla doludur. Bu mektuplarda İskender'in kendi yetiştirdiği coğrafyada hiç görmediği, filler, dev balinalar, her çeşit sürüngen ve ilginç kuşlar gibi hayvanlar, arısız bal veren ağaçlar (şeker kamışı), egzotik bitkiler, yün veren ağaçlar ve değerli taşlar anlatılır. Aristo ve Olimpias'a yazılan mektuplar aynı zamanda filden büyük tek boynuzlu atlar, boynuzlu dev yılan ve ejderhalar, grifonlar, insan yüzlü hayvanlar, yüzü gövdelerinde olan başsız insanlar, konuşan ağaç ve kuşlar gibi doğaüstü varlıkların anlatımlarıyla doludur. Masal unsuru gibi görünen bu anlatımlar, ampirik değeri olan günümüzde bilimsel gözlem olarak kabul edilebilecek doğa olaylarını gölgede bırakmaktadır. Aslında, *İskender*'in seferlerini anlatan bazı bölümler bilim tarihine geçecek notları da bünyesinde barındırmaktadır.

Tarihi kaynakların bildirdiği üzere İskender, seferlerinde yanında bulundurduğu bilim adamları vasıtasıyla fethedilen ülkelerin coğrafyası, iklimi, bitki ve hayvanları konusunda hep bilgi sahibi olmuştur. Bu seferlerde yollar, mesafeler, adım sayıcılarla ölçülmüş, iklim bölgelerin genişliği ve coğrafi bölgeler konusunda çalışmalara malzemeler sağlanmıştır.

"...İskender'in Doğu seferinde Babil'de ender bitkilerin yetiştirildiği bir botanik bahçesi kurulmuştur.... Nil Nehri taşkınlarının Habeşistan'daki tropik yağmurlardan kaynaklandığını saptamış, Hazar Denzine gönderilen bir başka heyet ise, buranın kapalı bir deniz mi, yoksa Okyanus'a açılan bir körfez mi olduğunu çözmeye çalışmıştır. İskender, amirallerinden Nearkhos'u, Hindistan'daki Indus Nehri ağzından Basra Körfezi'ne kadar uzanan deniz kıyılarında kent kurmaya elverişli yerleri saptamakla görevlendirmiş, Nearkhos İÖ. 25 yılında yaptığı bu incelemeleri Paraplus (Meseller) adlı eserinde kaleme

¹⁵ Sümer medeniyetinde doğduğunu, ilk yazılı kaynaklara sahip olduğundan hareketle bildiğimiz gözleme dayalı doğa bilimlerinin ilk evresi antik Yunan felsefe okulunun Pre-sokratik evresinde sistematize edilmiştir. Erken dönem ampirik bilimlerin İskenderiye bilim-felsefe okulunda tebarüz ettiği söylenebilir. İskenderiye okulunda Klaudios Ptolemaios'la (Batlamyus) birlikte astronomi-astroloji, coğrafya ve jeoloji alanlarında İslam medeniyet tarihinde 10.yüzyıldan itibaren gittikçe yükselen bir ivmeyle yükselmiştir. Bilim tarihinin bu evresinde üretilen kozmoloji, astronomi, coğrafya, jeoloji, zooloji türünde eserlerin İslam dünyasındaki çevirilerinin önemli bir kısmı "Acâibü'l-Mahlûkât" adını taşıyan yarı ampirik yarı fantastik metinlerdir. Kazvîni'nin "Acâibü'l-Mahlûkât"ı Türkçeye en çok tercüme edilen eser olmuştur. Bu türden eserlerin Türkçede ilk mütercimlerinden olan Ahmed-i Bîcân, eserinin giriş kısmında dünyanın ve feleklerin sınırlarına dair bilgilerin kaynağını Büyük İskender'e bağlar. Ahmed-i Bîcân, İskender zamanında büyük hakîmlerin toplanıp yerler ve göklerin mahiyetine dair kararlar verdiklerini söyler. Ahmed-i Bîcân'ın bu cümlesi, İskender hikâyelerinin bilimler tarihiyle ilişkisine atf yapan önemli bir söylemdir. Bu incelemeler basım aşamasındaki makalemiz, "Kültür ve Bilim Tarihinde İskender'le Bir Yolculuk: "İskendernâme" ve "Acâibü'l-Mahlûkât" Türü Eserlerin Kökenleri ve İlişkileri" (Turkbilgi Dergisi) adlı çalışmada ele alınan bölümden aktarılmıştır. Ayrıca, bilimler tarihine dair daha geniş okuma için önerilecek kaynaklar için bkz: Arslan, Ahmet. (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul; Ayık, Hasan. (2005), *Felsefi Kavramların Oluşmasında Farabi'nin Rolü*, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, C IV, S 7-8, s. 77-94; M. Eters, F. E. (1968), *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islam*, New York University Press.

5245. Beyitten başlayan 61. bölümde Nevâyî, tabiattaki bilinmezliklerin keşfinin öneminden bahseder. Bu keşifler Allah'ın sanatını görmek isteyen insanlar için çok değerlidir. Dünyayı dolaşan kişi Allah'ın yaratma sırlarına vâkıf olabilir.

Nevâyî, mesnevinin 71. bölümünden itibaren denizlerin anlatımına geçer. Bu anlatımlar Aristo'dan başlayan dünya merkezli evren modelleme çalışmalarının *İskenderiye* ekolünde geliştirilmiş kuramını yansıtır. İslam dünyasında *Batlamyus* olarak bilinen *Cladius Ptolomaios*'un *Almagest* adlı eserinin tercümeleri "yedi iklim" diye bilinen nazariyenin doğuşuna temel teşkil eder. *Nevâyî*, İslam dünyasında X. yüzyıldan itibaren hız kazanan coğrafya çalışmalarından kaynaklanan söz konusu bilgiyi, yani "yedi iklim bölgesi" ve "yedi deniz" teorisini eserinde işlemiştir¹⁸. *Batlamyus*'un ikonik eseri *Almagest*'i "*El-Mecisti/ Cevâmi 'İlm en-Nucûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviye*" adıyla tercüme eden Türkistanlı Ferganî'nin *Nevâyî*'nin eserindeki etkisi açıktır. Ferganî'nin *Batlamyus*'tan tercüme ederken kendi ölçüm ve değerlendirmeleriyle zenginleştirdiği bu eserde "denizler" dünyanın sınırlarını belirlemede ve "yedi iklim" bölgesinin tanınlanmasında önemli bir kriterdir. *Nevâyî* de mesnevide denizlerin anlatımına büyük önem verir ve *Sokrates*'in ağzından dünyanın denizler tarafından çevrelendiğine dair olan coğrafi tezi açıklar.

Nevâyî, mesnevinin 76. bölümünde geçen 6088-6370. beytleri arasında denizlerin keşfine dair bilgiler verir. İskender, yedi iklim bölgesi ve yedi denizi tayin eden sınırları dolaşmış, on iki bin ada keşfetmiştir. Tüm bu keşiflerine rağmen iki gidiş ve iki dönüş olmak üzere dört yıl daha denizlerde

¹⁸ *İskenderiye ekolünü esas alan İslâm Coğrafyacılığının klasik dönemi IX.- X. yüzyıllardır. Bağdat'ta Halife Me'mûn'un (hükümdarlığı 813-833) himayesinde bilhassa Amagest'in tercümesiyle hız kazanan bir süreç söz konusudur. Bu ikonik eserin, İbn-i Hurdazbih, Ferganî, Muhammed b. Musa el-Harizmî, Ebûl- Fidâ gibi büyük coğrafya âlimleri tarafından yeniden değerlendirilip, yer yer değiştirilerek tercüme edildiği görülür. Dünya'yı meridyenlere ayıran Batlamyus'un Kanarya adasından geçe n "0" noktasını referans alan bu âlimlerin, enlem derecelerini ve ölçümlerini mil cinsinden rakamlarla ve oldukça kesin bir dille ifade ettikleri görülmektedir. Buna göre dünya, evvela meskûn- gayr-ı meskûn iki ana bölgeye ayrılır ve meskûn bölge de (buna meskûn çeyrek dedikleri de görülmektedir) "yedi iklim" bölgesine bölünür.*

... Halife Me'mun zamanında coğrafya, haritacılık ve astronomi çalışmaları hızlı bir ilerleme kaydetmiş; bu bağlamda *Batlamyus*'un kitaplarının tashihi ve tercümesi yapılmıştır. *Batlamyus*'un Batı dünyasında da tanınmasına vesile olan çok önemli mütercimlerinden biri Ferganî'dir. Türkistan'ın Fergana ilinde yetişmiş bir Türk olan Ferganî, çağının büyük astronomi bilgini olarak İslam dünyasına şöhret bulmuş, Batı dünyasında da "*Alfraganus*" adıyla tanınmıştır.

Astronomiye ilişkin yazmış olduğu "*Cevâmi 'İlm en-Nucûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviye*" adlı eseri *Batlamyus*'un *Almagest*'inin geliştirilmiş ve güncellenmiş tercümesidir. İslam dünyasında *El-Mecisti* adıyla tanınan eser, XV. yüzyıla kadar, tüm dünyada astronomi alanında bir başvuru kitabı olarak kullanılmış ve defalarca Latinceye çevrilmiştir.¹⁸

Ferganî bu kitaba kendi ölçüm ve gözlemlerini katmıştır. Kitapta geçen "yedi iklim" nazariyesi de büyük ölçüde mütercime aittir. Bk. Gökcan, Melike. (2020), "Bilim Tarihi Perspektifinden 'Yedi İklim' Nazariyesi ve Kültür ve Edebiyatımızdaki Yansımaları", *Erdem*, (78), s. 127-150.

dolaşmak ister. Çünkü dünyanın sınırlarına bu şekilde ulaşacağını düşünmektedir. Ancak sağlığı buna müsaade etmez.

Alexander Romance versiyonlarının bazılarında görülen ve *İskendernâme* metinlerini de etkileyen denizaltı seyahatine dair anlatımlar Nevâyî'de aynı şekilde yer almaz.

Mesnevinin 85-86. bölümlerinde denizin merkezine seyahatin anlatıldığı bölümler de *Pseudo-Callisthenes*'in bazı versiyonlarında geçen deniz altını keşif epizoduyla benzeşmektedir. Ancak, *Nevâyî*, denizlerle ilgili anlatımında denizaltı dünyasının keşfi konusunu eleştirel bir bakışla ele alır. Bu kaynaklardan gelen bilgiyi "rivayet" olarak adlandırır ve bazılarında katılmadığını açıklar. Bunlardan biri de İskender'in sandık yahut cam fanusla denizlerin dibine dalmasıdır:

Bu yirge rivâyetga bar ihtilaf

Veli Husrev itmiş munga i'tirâf

Ki bir şişe sâz itti sanduk-ves

Güneh-ver sanduk-ara kirdi hâş (b.6339-6340)

Nevâyî, bunun gibi akıl sınırlarını zorlayan bilgilere ihtiyatla yaklaşmaktadır. Bu sebeple de hem bu rivayeti hem de gök katlarına çıkmakla ilgili anlatılanları akla yakın bulmadığı için kabul etmediğini söyler.

Gizli İlimler: Astroloji- Büyü- Fal

İslam kültüründe "gizli ilimler" olarak adlandırılan okült bilgi; astroloji, fal, astral seyahat, medyumluk, büyü, sihir, kehanet, tılsımlar ve simya gibi doğüstü olayları ve pratikleri içermektedir. Eski çağlarda dünyaya ve insanlara hükmetmek adına çok önemli fonksiyonları olan gizli ilimler, İskender hikâyelerinin tüm versiyonlarında geniş olarak yer bulur. Farklı dinlerde ve farklı coğrafyalarda çeşitli dönüşümler geçirmesine rağmen, hikâyedeki okült unsurlar varlığını sürdürmüştür. Felekler ve yıldız hareketleri bilgisi, Mezopotamya- Babil uygarlığından beri aynı zamanda astrolojik öngörüler için kullanılır. Fallar, kehanetler, öngörüler, yıldızların gökyüzündeki hareketleri, açıları ve en çok da birbirleriyle karşılaşmaları (kıran) dikkate alınarak gerçekleştirilir. İlk çağlardan beri *Acaibü'l-mahlûkât*'larda her zaman yer alan konu başlıklarından birisi felekler ve burçlardır¹⁹. İskender hikâyelerinde de gökler ve yeryüzü mutlaka işlenir.

¹⁹ Acaib'ül- Mahlûkât'ların tamamında yer alan bu bölüme bir örnek, tıpkıbasımı Prof. Dr. Günay Kut tarafından yayınlanan Acâyib-i Mahlûkat kitabının ikinci kısım "Bab fî'l Acâyib -ül- Eflâk ve'l- Ulviyyat bölümüdür.

Bk. Kut, Günay. (2012), *Acaibü'l-Mahlukat ve Garayibü'l-Mevcudat*, Türkiye Yazma Eser Kuru mu Başkanlığı, İstanbul.

gerçekte olduğu ve hakkındaki tüm kaynaklarda geçtiği gibi Aristoteles'in yetiştirdiği öğrencisi olarak anlatmaz. Aristo ve İskender arasında öğrenci talebe ilişkisi çok güçlüdür. *Plutharkos*, İskender'in kendisinin kan bağıyla bağlı olduğu babası Phillipos olsa da varlığını ve kimliğini borçlu olduğu babasının Aristo olduğunu söylediğini nakleder²². Nevâyî ise bu bilgiyi değiştirerek kullanmayı tercih eder. Ona göre İskender'i Aristo'nun babası Nikomaçes eğitmiştir. Aristo ise birlikte büyüdüğu ve kendisinden devamlı akıl aldığı dostu, veziri gibidir. Bu düzenleme haliyle kendisi ile Baykara'nın ilişkisini hatırlatmaktadır.

Bu sebeple de *Nevâyî*'nin mesnevisinde "siyasetnâme" vasfı bir hayli belirgindir. *Nevâyî*, konuların arasına yan anlatılar yoluyla Gazneli Mahmûd, Ebû Said, Cengiz gibi sultanların hikâyelerini yerleştirir. Sultanların hikâyeleri yoluyla da "doğruluk", "adalet", "cömertlik", "yiğitlik", "bilgili olma" gibi siyasetnâme konularını işler.

Bu yan anlatılar, *Nevâyî*'nin anlatım planında, bazen iskender hikâyesinin gidişatına uygun olacak şekilde tanzim edilse de bazen ana hikâyeden açıkça kopmakta ve bir çeşit girizgâhla yeniden ana yapıya bağlanmaktadır.

Mesnevîde "siyasetnâme" unsurlarına özel bir dikkat atfedip *Nevâyî*'nin siyaset ahlâkı anlayışı üzerinde durmak bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Bununla beraber, *Nevâyî*'nin belirlediği ilkelere kısaca göz atacak olursak:

1. *Adaletin önemi*: Nevâyî burada Gazneli Mahmûd'a dair bir hikâye anlatır. Gazneli Mahmûd'un oğlu, babasını rüyada nurlar içinde görür. Rüyanın hikmeti ise Sultanın Hindistan seferinde kendi askerleriyle yaşlı bir Hintli adam arasında adaletle hükmetmesine bağlanır. Aristo, İskender'e bu bağlamda nasihat eder.

2. *Cömertlik*: Sultanın cimri olması istenmeyen özelliklerdendir. Nevâyî burada Sultân Ebû Sa'îd Küregen örneğini verir. Hasis bir insan olan Sultan, ordusu tarafından sevilmemektedir. Bu yüzden bir savaşta askerleri karşı tarafa geçerler ve Ebû Sa'îd esir olur. İskender, bu konuyu Aristo ile müzakere eder. Uzun zamandır mücadele ettiği Dârâ ile savaşın sonunda kesin zafer kazanan İskender, Dârâ'nın ordusundaki askerlere maaş bağlar, beylere ziyafet çeker. Dârâ'nın ailesini himayesine alır. Göstermiş olduğu yüce gönüllülük onun tüm dünyada itibarını arttırır.

29. Fasılda 2432-2465. beyitler arasında anlatılan bu hikâyenin ardından *Nevâyî*, cömertliğin bir ifadesi olarak, sultanın meclislerde ziyafet vermesini de saltanat adabından olarak gösterir. Bu bölümdeki nasihat ise

²² Bk. Plutarkhos. (2007), *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Fukan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul.

ikramın israf ve gösterişten uzak olması gereği üzerinedir. Sultan her işte olduğu gibi misafir ağırlamada da dengeli olmalı, ortada bir yol izlemelidir.

3. *Bilgi, akıl ve istişare*: İskender'in bir komutan ve sultan olarak başarılarının arkasındaki sebeplerden biri de her meseleyi istişare ettiği bir meclise sahip olmasıdır. *Nizamî*'de yedi hekim olarak takdim edilen Yunan filozofları Nevâî'de on hekimdir. Bu güçlü istişare kadrosu, İskender'in hem meclis arkadaşıdır hem de akıl hocası. Böylece "siyasetnâme"lerin en önemli konularından biri olan, iyi bir sultanın mutlaka âlim ve sanatkârlarla hemdem olması onları himaye edip, aziz tutması gereği vurgulanmış olur. *Nevâî*'nin anlatım planında böyle bir kurgunun varlığı bu tavsiyenin önemini vurgular gibidir. Şair, İskender'in sefer ve hareketlerini anlattığı her bölümü, Aristo ile istişaresine yer verdiği bir fasılla tamamlar. Aristo olan biteni değerlendirir, sultana yeni hedefler gösterir.

4. *Sultan'ın bilgili olması*: Siyasetnâme geleneğinin önem atfettiği bir diğer mesele, sultanın ilim sahibi olmasıdır. İskender'in eğitimi, bu türdeki bütün eserlerde vurgulanmıştır. *İskendernâme* metinlerinde, meselâ Ahmedî'nin mesnevisinde de İskender, Yunan felsefe okulunun dört büyük üstadının öğrencisi olarak gösterilir. Anakronik olsa da bu yakıştırma, bu kadar kısa bir sürede dünyayı baştan başa fetheden ve değiştiren genç hükümdarın başarısının arkasında bilim ve felsefe tarihinin en önemli isimlerinin bulunduğu bir felsefe okuluna işaret etmektedir. Nevâî'de bu büyük güç devamlı vurgulanır. İskender sadece siyasi ve askeri meseleleri konuşmak için meclis toplamaz, çoğu kez dünyayı daha iyi tanımak adına bilimsel konuları tartışmaya açar. Nevâî hikâyedeki olay akışını, felsefe ve bilim konularını anlatmak için fasılalara ayırır.

5. *Akıllı merkezli yönetim*: *Nevâî* 30. bölümde sadece devlet yönetiminde değil, her işte akılla hareket etmenin üstüğünü anlatır. Aristo'nun dilinden anlatılan aklın önemi konusunun siyaset ahlakında önemli bir değer olarak ortaya sürülmesi dikkat çekicidir.

6. *Savaş ve barış dengesi*: 24-25. bölümler düşmanlık üzerinedir. Burada bir ülkenin komşularıyla sürekli mücadele halinde olmasının yıpratıcılığını konu alan bir hikâye anlatılır. Bu bölümde *Nevâî*, Cengiz ve Harezmi Şah'ın düşmanlığını ele alır. Bu düşmanlık Cengiz'in gördüğü bir rüyadan ibret alıp sürekli düşmanlık etmenin kendisi için hayırlı olmayacağını anlamasıyla son bulur.

7. *Af ve kerem sahibi olmak*: 3876. beyitten itibaren başlayan 44. bölümde Nevâî "kerem sahibi" olmanın faziletini anlatır. Bir padişahın merhametli ve affedici olması, onu halkı gözünde değerli kılar.

8. *İkram sahibi olmak*: *Nevâî*, 54. ve 55. bölümlerde sultanların ziyafet tertip etmesini konu edilmekte ve ziyafet adabı hakkında bilgi verilmektedir. Bu fasılda *Behrâm-ı Gûr*'a ait bir hikâye anlatılır. Hikâyenin konusu ikram etmenin değeri ve aşırıya kaçmamanın önemidir. Bu faslın ardından

Kaynakça

- Arslan, Ahmet. (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Ayık, Hasan. (2005), "Felsefi Kavramların Oluşmasında Farabî'nin Rolü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, C IV, S 7-8, s. 77-94.
- Berg, B. (1973), "An Early Source of the Alexander Romance", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 14(4), p. 381-387.
- Brown, T. S. (1949), "Callisthenes and Alexander", *The American Journal of Philology*, 70(3), p. 225-248.
- Budge, E. A. W. (1889), *The History of Alexander The Great, Being The Syriac Version of The Pseudo-Callisthenes*, The London University Press.
- Cevizci, Ahmet. (2010), *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a* (2. Basım), Say Yayınları, İstanbul.
- Copleston, F. (1990), *Felsefe Tarihi: Yunan ve Roma Felsefesi* (1. Cilt). (Çev: A. Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul.
- Diodorus Siculus. (1963), *Library of History*, Volume VIII: Books 16.66-17, Translated by C. Bradford Welles, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Doufıkar-Aerts Faustina C.W. (2012), "King Midas' Ears On Alexander's Head: In Search Of The Afro-Asiatic Alexander Cycle 61- 81.The Alexander Romance İn Persia And The East", *Barkhuis Publishing & Groningen University Library*.
- Erbse, H. (2010), "Xenophon's Anabasis", *Oxford Readings in Classical Studies*, p. 476.
- Hammond, N. G. L. (1993), *Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's' Life'and Arrian's' Anabasis Alexandrou'*, Cambridge University Press.
- Hamilton, J. R. (1973), *Alexander the Great*, University of Pittsburgh Press.,
- Goldstein, J. A. (1993), "Alexander and The Jews", *In Proceedings of the American Academy for Jewish Research* (Vol. 59, p. 59-101), American Academy for Jewish Research.
- Gökcan, Melike. (2020), "Bilim Tarihi Perspektifinden 'Yedi İklim' Nazariyesi ve Kültür ve Edebiyatımızdaki Yansımaları", *Erdem*, (78), s. 127-150.
- Ifrah, G.K. (1999), *Rakamların Evrensel Tarihi*, Tübitak Yayınları.
- Kazis, İsrail. (1962), "The Book of the Gestes of Alexander of Macedon (Safer Toledot Alexandros ha- Makdoni)", *Cambridge MA. The Mediaeval Academy of America*.

- Kut, Günay (2012), *Acaibü'l-Mahlukat ve Garayibü'l-Mevcudat*, Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Levend, A. Sırrı. (1967), *Ali Şir Nevai: Hamse*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Marzolph, U. (2012), "The Creative Reception Of The Alexander Romance In Iran", *Foundational Texts Of World Literature*, p. 69-83.
- Netton, I. R. (2012), *The Alexander Romance in Persia and the East*, Barkhuis.
- Peters, F. E. (1968), *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islam*, New York University Press.
- Plutarkhos. (2007), *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Furkan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ritter, Hellmut. (2011), *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Romm, J. (Ed.). (2005), *Alexander the Great: Selections from Arrian, Diodorus, Plutarch, and Quintus Curtius*, Hackett Publishing.
- Rufus, Q. Curtius. (2005), *The History of Alexander*, Penguin UK.
- Russell, Bertrand. (2012), *Batı Felsefesi Tarihi* (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Stoneman, Richard. (2019), *The Greek Experience of India: From Alexander to the Indo-Greeks*, Princeton University Press, Princeton-Oxford.
- Stoneman, R. (2009), *The Author of the Alexander Romance*, Readers and Writers in the Ancient Novel, 12, 142.
- Stoneman, R. (1991), *The Greek Alexander Romance*, Penguin UK.
- Strabon. (2000), *Geographika/Coğrafya XII-XIII-XIV* (Çev. A. Pekman) İstanbul.
- Schimmel, Annamaria, M. (2000), *Sayıların Gizemi*, (Çev. Küpüşoğlu), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Şaik, A., M. Guluzade. (2019), *Nizami Gencevî İskendernâme: Şerefnâme İkbalnâme*, Zengin Yayıncılık, İstanbul.
- Tez, Zeki. (2008), *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Thom, J. C. (2014), *Cosmic Order and Divine Power: Pseudo-Aristotle, On the Cosmos*, Mohr Siebeck.
- Tören, H. (2001), *Ali Şir Nevayî Sedd-i İskenderi: (inceleme-metin)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.
- Un, Hicret. (2011), *Karşılaştırmalı Hint ve Yunan Mitolojisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Anabilim Dalı.

Wollohonian, A. M. (1969), *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, Columbia University Press, New York.

Walzer, R. (1957), "Al-Fārābī's Theory of Prophecy and Divination", *The Journal of Hellenic Studies*, 77(1), 142-148

Yıldırım, Nimet. (2015), *İskendernâme*, Kabalcı Yay., İstanbul.

Yıldırım, Nimet. (2011), *Ardavirafname*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Zuwiyya. (2011), "David Zuwiyya" (ed.) *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*, Brill, Leiden

İnternet Kaynakları:

(<http://www.attalus.org/info/alexander.html>), (Erişim Tarihi 03.10.2020).